

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

จากเรื่องราวความเสื่อมเสียในวงการพระพุทธศาสนา ในสังคมปัจจุบันทำให้ชาวพุทธเกิดความเสื่อมศรัทธา ในการเห็นสาวกของพระพุทธองค์ประพฤติปฏิบัติตามพระธรรมวินัยของพระบรมศาสดา ย่อหย่อน ล่วงละเมิดพระธรรมวินัย พฤติกรรมเช่นนี้ย่อมส่งผลให้เกิดความเสื่อมศรัทธาขึ้นในความรู้สึกของพุทธศาสนิกชน รวมทั้งเป็นโอกาสของบุคคลผู้ไม่หวังดีในการจะหยิบยกกรณีต่างๆ ที่เกิดขึ้นมาเป็นข้ออ้างเพื่อทำลายพระพุทธศาสนา ทุกครั้งเมื่อเกิดกรณีพระสงฆ์ประพฤติผิดพระธรรมวินัยขึ้นเหล่านี้ ทุกสายตาต่างจับจ้องไปที่เจ้าคณะผู้ปกครอง จากการศึกษาพบว่า ปัญหาส่วนหนึ่งมาจากสาเหตุหลักก็คือ พระอุปัชฌาย์ไม่ได้ทำหน้าที่เป็นผู้ให้กำเนิดอย่างสมบูรณ์^๑ เนื่องจากสาเหตุของปัจจัยรอบด้านทั้งในส่วนของผู้อุปสมบทเอง หลังจากที่ถูกอุปสมบทแล้วมิได้อยู่ถือนิสสัยอยู่ในปกครองของอุปัชฌาย์ อยู่จำพรรษาตามวัดต่าง ๆ แล้วมิได้ศึกษามูลกมมฐานจึงย่อหย่อนในข้อวัตรปฏิบัติทำให้เกิดปัญหาดังกล่าวขึ้น

พระพุทธศาสนามีรากฐานที่มั่นคงเจริญสืบมาได้จนถึงทุกวันนี้ เพราะพระปรีชาสามารถของพระผู้มีพระภาคเจ้า ที่ทรงมีพระปัญญาธิคุณ พระบริสุทธิคุณ และพระมหากรุณาธิคุณ สั่งสอนอบรมสัตว์โลกตลอดพระชนม์ชีพของพระองค์ พระธรรมคำสอนซึ่งเป็นหลักธรรมที่สามารถนำมาปฏิบัติให้เกิดประโยชน์ได้จริง และพระสงฆ์ซึ่งเป็นสาวกและปฏิบัติตามหลักพระธรรมวินัย สามสิ่งนี้รวมกันเป็นองค์รัตนตรัยที่เป็นหลักใหญ่มีความสำคัญอย่างยิ่งในพระพุทธศาสนา

การที่พระพุทธศาสนาเจริญสืบมาจนถึงปัจจุบันก็เพราะมีผู้สืบทอดพระพุทธศาสนามีพุทธศาสนิกชนที่มีศรัทธาในพระพุทธศาสนานี้ทำการอุปสมบท เพื่อแสวงหาความสงบและหนทางแห่งการดับทุกข์ตามคำสั่งสอนขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ฉะนั้นในการอุปสมบท บทบาทและหน้าที่ของพระอุปัชฌาย์ จึงเป็นเสมือนผู้ให้กำเนิดในทางศาสนาแก่พระภิกษุรูปนั้น การที่จะให้

^๑จํานงค์ อติวัฒน์สิทธิ์, พฤติกรรมการบวชของคนไทย, พุทธศาสนศึกษา, ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๒ พฤษภาคม-สิงหาคม ๒๕๓๘, หน้า ๕๗-๖๔.

พระภิกษุผู้อุปสมบทใหม่มีศีลาจารวัตรเพียบพร้อมบริบูรณ์ ย่อมขึ้นอยู่กับบทบาทและหน้าที่ในการอบรมสั่งสอนของพระอุปัชฌาย์เป็นสำคัญ

คำว่า “ อุปัชฌาย์ หรือ อุปัชฌายะ ” แปลว่า ผู้เพ่งโทษน้อยใหญ่ หมายถึง ผู้รับรองกุลบุตรเข้ารับการอุปสมบทในท่ามกลางหมู่สงฆ์ และเป็นผู้ปกครองคอยดูแลรับผิดชอบ ทำหน้าที่ฝึกสอนอบรมให้การศึกษาต่อไป^๒ จากความหมายของอุปัชฌาย์จะเห็นได้ว่าบทบาทและหน้าที่ของอุปัชฌาย์นั้นมีความสำคัญอย่างมาก

ความสำคัญของพระอุปัชฌาย์นั้น นอกจากจะพิจารณาตามความหมายดังกล่าวข้างต้นแล้ว ในพระวินัยยังกำหนดไว้ว่า ผู้ที่เข้ารับการอุปสมบท จะต้องเป็นผู้ดูแลเบื้องต้นด้วยเหตุผลว่าพระภิกษุผู้อุปสมบทใหม่ยังไม่มีความรู้ในเรื่องพระธรรมวินัย อีกทั้งยังไม่ทราบว่าจะต้องประพฤติปฏิบัติตนเช่นไรบ้าง ยังไม่สามารถปกครองตนเองได้ จึงควรที่จะต้องมีผู้ที่คอยช่วยเหลือแนะนำเบื้องต้นคอยเข้ามาดูแลและปกครอง การปกครองเช่นนี้ก็มีใช้เพียงการปกครองเพียงแค่นี้ให้ได้อยู่ได้เป็นปกติเท่านั้น แต่เป็นการปกครองเพื่อให้ได้รับการศึกษาตามวัตถุประสงค์ของพระพุทธศาสนาด้วย^๓

ด้วยเหตุผลดังกล่าว พระพุทธเจ้าจึงต้องบัญญัติไว้ในพระวินัยให้พระภิกษุใหม่ต้องอยู่ภายใต้การปกครองดูแลของพระอุปัชฌาย์ ดังนั้นบทบาทและหน้าที่ของพระอุปัชฌาย์จึงมีความสำคัญอย่างมากที่จะทำให้พระภิกษุผู้อุปสมบทใหม่มีความรู้ความเข้าใจในพระธรรมวินัยเป็นผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบตามหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า และผู้สืบทอดพระศาสนาให้เจริญถาวรสืบไป

เนื่องด้วยพุทธพจน์แห่งองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ทรงบัญญัติไว้ให้พระอุปัชฌาย์เป็นผู้สอนกุลบุตรผู้อุปสมบทใหม่ ในมูลกรรมฐาน หรือ กรรมฐาน ๕ เป็นอันดับแรก จะเห็นได้ว่าพระอุปัชฌาย์ทุกองค์เมื่ออุปสมบทกุลบุตรจะสอนกรรมฐาน ๕ ก่อนแล้วจึงให้ผ้าไตรภายหลัง ถ้าพระอุปัชฌาย์องค์ใดไม่สอนกรรมฐาน ๕ ก่อน พระอุปัชฌาย์องค์นั้นดำรงความเป็นอุปัชฌายะต่อไปไม่ได้ ฉะนั้นพระภิกษุผู้อุปสมบทใหม่จึงได้เรียนกรรมฐาน ๕ เป็นสิ่งแรกสุดในหลักธรรมคำสั่งสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มิฉะนั้นก็ไม่สมกับการออกมาอุปสมบทที่ได้สละบ้านเรือนครอบครัวเพื่อบำเพ็ญเนกขัมมธรรม หวังโมกขธรรม การอุปสมบทก็จะเท่ากับการทำเล่น พระองค์ได้ทรงบัญญัติมาแล้ว พระอุปัชฌาย์ทั้งหลายจึงดำรงประเพณีนี้สืบทอดมาตราบเท่าทุกวันนี้

^๒ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๔๓๒.

^๓ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **สอนนาค-สอนจิต ชีวิตพระ-ชีวิตชาวพุทธ**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิมพ์สวายจำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๓๐.

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงต้องศึกษาวิเคราะห์ปัญหาและการแก้ไขปัญหาค้นคว้าหาบทของพระอุปัชฌาย์ในการสอนมูลกรรมฐาน พร้อมกันนั้นก็ได้นำผลที่ได้จากการค้นคว้ามาใช้เป็นแนวทางในการวิเคราะห์เพื่อให้ได้รูปแบบการแก้ไขปัญหาค้นคว้าหาบทของพระอุปัชฌาย์ในการสอนมูลกรรมฐานตามพระธรรมวินัยสืบต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาบทบาทของพระอุปัชฌาย์ที่ปรากฏในพระพุทธานุศาสน
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษามูลกรรมฐาน
- ๑.๒.๓ เพื่อวิเคราะห์บทบาทของพระอุปัชฌาย์ในการสอนมูลกรรมฐาน

๑.๓ ขอบเขตการวิจัย

- ๑.๓.๑ ศึกษาบทบาทและหน้าที่พระอุปัชฌาย์ในพระพุทธานุศาสน
- ๑.๓.๒ ศึกษาเอกสารตำราทางวิชาการที่เกี่ยวข้องกับบทบาทและหน้าที่ของพระอุปัชฌาย์ในคณะสงฆ์ไทย
- ๑.๓.๓ ศึกษาการสอนมูลกรรมฐานในพระพุทธานุศาสน
- ๑.๓.๔ ศึกษาเพิ่มเติมเกี่ยวกับมูลกรรมฐานจากเอกสารทางวิชาการ
- ๑.๓.๕ ศึกษาข้อมูลจากสารนิเทศออนไลน์

๑.๔ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๔.๑ บทบาทและหน้าที่พระอุปัชฌาย์ในพระพุทธานุศาสนเป็นอย่างไร
- ๑.๔.๒ ปัญหาของการสอนมูลกรรมฐานเป็นอย่างไร
- ๑.๔.๓ การสอนมูลกรรมฐานของพระอุปัชฌาย์มีวิธีการสอนอย่างไร

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

๑.๕.๑ บทบาทและหน้าที่ของพระอุปัชฌาย์ หมายถึง ผู้ให้กำเนิดชีวิตใหม่ในทางศาสนา แก่พระภิกษุผู้บวชใหม่ให้เป็นผู้มีศีลที่บริสุทธิ์ เคร่งครัดในพระวินัย มีกิริยามารยาทเรียบร้อยงดงาม และปฏิบัติธรรมเนียมสงฆ์อย่างเคร่งครัด

๑.๕.๒ พระอุปัชฌาย์ หมายถึง ผู้รับรองกุลบุตรเข้ารับการอุปสมบทในท่ามกลางหมู่สงฆ์ และเป็นผู้ปกครองคอยดูแลรับผิดชอบ ทำหน้าที่ฝึกสอนอบรมให้การศึกษา

๑.๕.๓ มูลกรรมฐาน หมายถึง กรรมฐานที่เป็นรากเหง้าของกรรมฐานทั้งปวง

๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การทบทวนเอกสารและรายการวิจัยที่เกี่ยวข้องบทบาทและหน้าที่ของพระอุปัชฌาย์ในการสอนมูลกรรมฐานแก่พระภิกษุผู้บวชใหม่ทั้งในสมัยพุทธกาลและของคณะสงฆ์ไทยในปัจจุบัน ซึ่งผู้วิจัยได้รวบรวมเท่าที่จำเป็นต่องานวิจัย มีดังนี้

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวไว้ว่า นาคได้นำผ้ากาสาฬหพัสดุ กล่าวคำขอ บรรพชา คือ ขอบวชในพระพุทธศาสนา การที่มาบวชนี้ก็ด้วยศรัทธาในพระพุทธศาสนา และมีฉันทะที่จะประพฤติปฏิบัติตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า คือการศึกษาอบรมในพระธรรมวินัย การที่มีศรัทธาและฉันทะนี้ นับว่าเป็นบุญเป็นกุศลอยู่ในตัวเองแล้ว เพราะจะเป็นทุนเบื้องต้นที่ดีในการที่จะเจริญงอกงามในพระธรรมวินัยของพระพุทธเจ้าสืบต่อไป^๔

นิธิ เอียวศรีวงศ์ กล่าวไว้ว่า ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย ทุกสิ่งทุกอย่างเปลี่ยนแปลงอย่างน่าใจหาย พุทธศาสนาก็ต้องจัดว่าเข้าข่ายด้วยเช่นกัน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องจารีต ประเพณี พิธีกรรม หลักธรรมคำสอน และสถาบันสงฆ์^๕

เฉลิมพล โสมอินทร์ กล่าวถึง การทำสังคายนา เหตุต้องทำสังคายนา ผลของการทำสังคายนาซึ่งมีต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา การเข้ามาของพระพุทธศาสนาสู่ประเทศไทย การปกครองสงฆ์ในสมัยต่างๆ การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในประเทศไทยและต่างประเทศ อิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่มีต่อชาวไทยและกฎของคณะสงฆ์^๖

ศรันย์ ไมตรีเวช กล่าวไว้ว่า หลักชัยของพุทธศาสนาคือการดับทุกข์ให้สนิท นโยบายหลักคือตั้งสติให้รู้ “กายใจ” โดยความเป็นของไม่น่ายึดมั่นถือมั่น ส่วนอุบายวิธีหรือกลยุทธ์นั้น พระพุทธองค์วางแนวไว้แล้วในมหาสติปัฏฐานสูตรนี้เอง พระองค์ท่านจึงเป็นทั้งผู้ค้นพบความจริงอันเป็นอิสระจากทุกข์และกิเลสนั้นมีได้จริงกับทั้งเป็นผู้วางแผนหรือกำหนดกุศโลบายในการรบกับกิเลสเพื่อเอาชนะขั้นเด็ดขาด แผนใหญ่แผนย่อยมีอยู่พร้อมแล้ว พระสาวกผู้ดำเนินตามไม่จำเป็นต้องเสียเวลาเหนื่อยคิดค้นหรือลองผิดลองถูกใดๆ อีก เพียงเพียรแน่วดำเนินตามยุทธวิธีอย่างเดียวกันก็ชนะได้แน่ๆ เมื่อเข้าใจมหาสติปัฏฐานสูตรตลอดสาย ทุกคนจะต้องพบขุมทรัพย์ของตนเองที่ซ่อนอยู่อย่างแน่นอน

^๔ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), *สอนนาค-สอนจิต ชีวิตพระ-ชีวิตชาวพุทธ*.

^๕ดูรายละเอียดใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, *พุทธศาสนาในความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เมตตา, ๒๕๔๓).

^๖ดูรายละเอียดใน เฉลิมพล โสมอินทร์, *ประวัติศาสตร์พุทธศาสนาและการปกครองคณะสงฆ์ไทย*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุ่งผืน, ๒๕๔๖).

เพราะแนวการปฏิบัติแบบสติปัฏฐานนั้น แท้จริงแล้วครอบคลุมทุกจริต ทุกอริยาศัยของผู้มีใจภาวนา เพื่อพ้นทุกข์ทุกราย^๗

พระราชพุทธิญาณ (กุศล คนธาวโร) กล่าวไว้ว่า คนเป็นจำนวนมากยังมีความสงสัย การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวสติปัฏฐาน ๔ โดยการตั้งสติไว้ที่หน้าท้องพร้อมกับคำภาวนาว่า “พองหนอ” และ “ยุบหนอ” ตามการเคลื่อนไหวของท้องในขณะนั้น สาเหตุที่สำคัญอย่างหนึ่งของปัญหานี้คือคนเหล่านี้คุ้นเคยกับการปฏิบัติแบบอานาปานสติภาวนามาก่อน โดยการกำหนดจิตไว้ที่ปลายจมูกหรือริมฝีปากบนพยายามสังเกตลมหายใจเข้าออกว่าสั้นหรือยาว หยาบหรือละเอียด นอกจากนั้นในบางสำนักยังมีการสอนใจเจริญพุทธานุสสติควบคู่ไปด้วย กล่าวคือ ให้กำหนดจิตหรือผู้รู้ไว้ที่ลมหายใจ ซึ่งมีการสัมผัสที่ปลายจมูก พร้อมกับนึกในใจว่า “พุท” เวลาหายใจเข้าและ “โธ” เวลาหายใจออก การปฏิบัติทั้งสมถะกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐานตามแนวอานาปานสติสูตร ได้รับความนิยมนอย่างแพร่หลายมานานแล้ว ในประเทศไทยและประเทศอื่นที่นับถือพุทธศาสนา ด้วยเหตุนี้หลายคนจึงสงสัยว่าการภาวนา “พองหนอ (rising)” และ “ยุบหนอ (falling)” เป็นแนวปฏิบัติที่มีอยู่ในพระไตรปิฎกหรือเปล่า มีการปฏิบัติกันเช่นนี้ในสมัยก่อนหรือไม่หรือเป็นวิธีปฏิบัติของวิปัสสนาจารย์ในยุคหลัง ความลังเลสงสัยเช่นนี้ก่อให้เกิดทั้งผลดีและผลเสีย ผลดีคือบางคนพยายามศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติมหาแหล่งที่มาของ “พองหนอและยุบหนอ” สิ่งที่สำคัญคือต้องการจะทราบว่าเป็นคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหรือไม่ ถ้าเป็นจริงตามนี้มีหลักฐานอะไรมายืนยันบ้าง เมื่อทราบข้อเท็จจริงแล้วจะก่อให้เกิดศรัทธาและปสาทะในการปฏิบัติธรรมอย่างแน่วแน่ต่อไป ผลเสียคือว่า ทำให้การปฏิบัติย่อหย่อนไม่เต็มที่มีแต่ความเคลือบแคลงสงสัยและมีโอกาสจะบรรลุปะระสงค์ตามที่ต้องการได้ยาก^๘

นายไพท นาควัชร กล่าวไว้ว่า พระอุปัชฌาย์มีบทบาทและหน้าที่ที่สำคัญอย่างยิ่ง ในการสืบต่อและดำรงรักษาพระพุทธศาสนา เพราะพระอุปัชฌาย์เป็นทั้งบุคคลที่คอยค้ำค้ำสรและนำอุปสัมปทาเปกขาเข้ามาใช้ชีวิตในพระศาสนา อีกทั้งยังเป็นผู้คอยปกครองดูแลให้การศึกษาบรมสัทธินิหาริก ให้ได้รับการศึกษาตามวัตถุประสงค์ของพระศาสนาอีกด้วย การที่พระพุทธศาสนา กำหนดให้พระนวกะต้องมีพระอุปัชฌาย์เป็นผู้คอยปกครองดูแลนั้น ก็เพื่อความไพบูลย์ของพระศาสนาและความเจริญงอกงามของตัวพระนวกะเอง ความเจริญงอกงามและความไพบูลย์

^๗ ศรันย์ ไมตรีเวช, มหาสติปัฏฐานสูตร, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ดีเอ็มจี, ๒๕๕๐), หน้า ๓.

^๘ พระราชพุทธิญาณ (กุศล คนธาวโร), วิปัสสนากรรมฐาน(แนวมหาสติปัฏฐานสูตร), (กรุงเทพมหานคร : ส.ทรัพย์การพิมพ์, ๒๕๔๔), หน้า ๓.

ดังกล่าวนี้ จะประสบความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ก็ต่อเมื่อพระศาสนาได้พระอุปัชฌาย์ที่มีความรู้ความสามารถ และได้ดำเนินบทบาทและหน้าที่อย่างไม่ขาดตกบกพร่องตามที่พระวินัยกำหนด^๙

วิโรจน์ พรหมสุด ได้ศึกษาเรื่อง “การบวชกระบวนการขัดเกลาเพื่อความเป็นศาสนทายาทคุณภาพ” ปี พ.ศ. ๒๕๔๗ กล่าวไว้ว่า การบรรพชาอุปสมบทในอดีตนั้น คือการบวชหรือกระบวนการอุปสมบทเป็นการบำเพ็ญพรตในพระพุทธศาสนา ชาวพุทธส่วนใหญ่ถือว่าได้บุญมาก แต่การบวชนั้นค่อยเปลี่ยนมาโดยลำดับตั้งแต่พระบรมศาสดายังทรงพระชนม์อยู่ครั้นเมื่อแรกตรัสรู้ยังมีผู้นับถือพระพุทธศานาน้อยอยู่ ในการบวชพระพุทธรองค์ทรงเป็นพระอุปัชฌาย์เอง พิธีการบวชทำอย่างง่าย ๆ แล้วก็ค่อยเปลี่ยนแปลงมาตามลำดับ^{๑๐}

จากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังที่ได้นำเสนอมานั้นจะเห็นได้ว่า เอกสารและงานวิจัยข้างต้นได้กล่าวถึงบทบาทหน้าที่ของอุปัชฌาย์และสัทธีวิหาริกในพระพุทธศาสนา แต่ในงานวิจัยนี้ต้องการเน้นในเรื่องหน้าที่การสอนมูลกรรมฐานต่อสัทธีวิหาริกและเพื่อเป็นแนวทางปฏิบัติกรรมฐานในขั้นต่อไป ได้อย่างถูกต้องตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาสืบต่อไป

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

๑.๗.๑ ศึกษาจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) ได้แก่ พระไตรปิฎกภาษาไทย หมวดพระวินัยปิฎก และพระสุตตันตปิฎก ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๑.๗.๒ ศึกษาจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources) ได้แก่ หนังสือ เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับอุปัชฌาย์และมูลกรรมฐาน

๑.๗.๓ นำข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิและทุติยภูมิมาวิเคราะห์ สรุป และหาแนวทางในการแก้ปัญหาและพัฒนา

๑.๘ ประโยชน์ที่รับจากการวิจัย

๑.๘.๑ ทำให้ทราบบทบาทของพระอุปัชฌาย์ที่ปรากฏในพระพุทธศาสนา

๑.๘.๒ ทำให้เข้าใจและเห็นประโยชน์ของมูลกรรมฐาน

๑.๘.๓ ทำให้เข้าใจบทบาทของพระอุปัชฌาย์ในการสอนมูลกรรมฐาน

^๙นายไพฑ นาควัชร, “บทบาทและหน้าที่พระอุปัชฌาย์ในคณะสงฆ์ไทย”. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๗, หน้า ๑.

^{๑๐}วิโรจน์ พรหมสุด, “การบวช : กระบวนการขัดเกลาความเป็นศาสนทายาทคุณภาพ”, วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมนุษยวิทยา (สังคมวิทยา), (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์), ๒๕๔๗.